

ԲԱԲԿԵՆ ՆԱՆՅԱՆ

«ՏՕՆ ՔԱՌԱՍՆՕՐԵԱՅ ԳԱՆՍԵԱՆՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ Ի ՏԱՃԱՐՆ» ԱՆՎԱՆ ՍԱԳՍԱՆ ՇՈՒՐՋ

Տյառնընդառաջ տոնն սկզբում նշվել է Երուսաղեմում¹ Դ. դարի երկրորդ կեսին՝ «Քառասնորդ Ծննդեան»² ծիսական անվամբ։ Որոշ ժամանակ անց նախնական, ինչ-որ առումով «նախագծային» անվանումը փոխարինվում է առաջինն Իսիդորոս Երուսաղեմացու կիրառած «Υπαπαντή»³ եզրով, որ թարգմանաբար նշանակում է «հանդիպում»։ Հունարեն վերոհիշյալ բառն արդեն Ե. դարի երկրորդ կեսի եւ Զ. դարի առաջին կեսի միջեւ ընկած ժամանակահատվածում ստանում է իր հայերեն համարժեքը՝ «Տեառնընդառաջ», եւ առաջին անգամ ի հայտ գալիս սուրբ Սահակի կանոններում («Տաւն սրբոյ Յայտնութեանն, եւ քառասնորդ նորա, եւ Տեառնընդառաջն»⁴) եւ ապա Գրիգոր Արծրունի եպիսկոպոսի «Թուղթ յԵրուսաղեմէ ի Հայս վասն Տեառնընդառաջին»⁵ աշխատության մեջ։ Թեպետ «Տեառնընդառաջ» անունը, ժամանակի ընթացքում իր մնայուն տեղը զբաղեցնելով Հայ Եկեղեցու ծիսական բառացանկում, ստանում է լայն

¹ Ավելի մանրամասն տե՛ս Բ. ՆԱՆՅԱՆ, Տյառնընդառաջ տոնի առաջին վկայությունը, «Էջմիածին», 2021, Բ., էջ 49–56:

² Տե՛ս H. PÉTRÉ, *Ethérie: Journal de Voyage*, SC, 21, էջ 206. Ch. Renoux, *Le Codex Arménien Jérusalem 121. II. Édition comparée du texte et de deux autres manuscrits*, PO, 36, էջ 228:

³ Տե՛ս M. AUBINEAU, *Les Homélies festales d'Hésychius de Jérusalem*, I, “Subsidia Hagiographica”, 59, 1978, էջ 24:

⁴ «Կանոնագիրք Հայոց», հտ. Ա., աշխ.՝ Վ. Հակոբյանի, Երեւան 1964, էջ 397–401: Ռաֆիկ Վարդանյանը տոնացույցին նվիրված իր արժեքավոր ուսումնասիրության մեջ կանոնների՝ մեզ հետաքրքրող եւ տոնի հիշատակությունը պարունակող մասը վերագրում է Ներսես Բ. Բագրեւանդցի (548–557) կաթողիկոսի եւ Ներշապուհ եպիսկոպոսի՝ 550 թ. խմբագրությանը (տե՛ս Ռ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Հայոց Տոնացույցը (4–18-րդ դարեր), Երեւան, 1999, էջ 45–63):

⁵ «Վկայությունք վասն Ծննդեան Քրիստոսի եւ Մկրտութեանն տաւնել ի միում աւուր ի յունուարի վեցն», աշխ.՝ Կ. վրդ. Տէր-Մկրտչեանի, «Արարատ», Ա., 1896, էջ 50–51. «Թուղթ յԵրուսաղեմէ ի Հայս վասն Տեառնընդառաջին Գրիգոր եպս. Արծրունեաց», աշխ.՝ Ն. եպս. Ծովականի, «Սիոն», Ա., 1964, էջ 33–36:

տարածում, եւ վարդապետներն էլ անկաշկանդ կիրառում են այն, այնուամենայնիվ, չի արժանանում տոնի տնօրինական անունը դառնալու պատվին: Արդարեւ, Հայ Եկեղեցու տոնացույցը տոնի համար կիրառում է «Տօն Բառասնօրեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն»⁶ անվանումը՝ հավելելով՝ «որ ասի Տեառն ընդ առաջ»՝ այսպիսով փաստելով, որ Տյառնընդառաջը տոնի բուն եւ տնօրինական անունը չէ⁷:

Ահա վասիկ փորձենք հասկանալ, թե որտեղից է առաջացել «Տօն Բառասնօրեայ Գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անունը, եւ ինչ է այն:

Պարզաբանման կարիք ունեցող առաջին ու ամենաէական հարցն է, թե ինչու Հայ Եկեղեցու վարդապետները, «Տեառնընդառաջ»-ից բացի, անհրաժեշտություն զգացին մեկ այլ անվան: Եթե ընդունենք, որ նպատակը գոյություն ունեցող անունը նորով փոխարինելն էր, ապա ամենայն վստահությամբ կարելի է փաստել, որ սույն նախաձեռնությունը հաջողությամբ չի պսակվել: Ինչպես կտեսնենք, «Տեառնընդառաջ» անունը ոչ միայն ապացուցում է իր կենսունակությունը, այլեւ այն աստիճանի է սիրվում եւ ընդունվում Եկեղեցու դավանորդներից, որ հասնում է մինչեւ մեր օրերը:

Տոնի նոր անունը՝ «Քառասնօրեայ գալուստն Քրիստոսի ի տաճարն» ձեւակերպմամբ, այսինքն՝ քառասնօրյա Հիսուսի՝ տաճար գալու հիշատակությունը, բովանդակային առումով արդեն լուրջ խնդիր է առաջացնում: Ինչ է նշանակում քառասնօրյա Հիսուսի՝ տաճար գալը, եւ ինչպե՞ս առհասարակ կարող էր քառասուն օրական մանուկ Հիսուսը տաճար գալ⁸: Հարցն առավել է բարդանում, երբ տոնի նոր անունը համադրում ենք Ղուկաս ավետարանչի «աժիմ զնա յերուսաղէմ յանդիման առնել Տեառն» (Ղուկ. Բ. 22) վկայության հետ, որից պարզ է դառնում, որ մանուկ Հիսուսին տաճար տանողները նրա ծնողներն են: Նորկտակարանյան այս պատմությունն սկզբունքորեն տարբերվում է Հիսուսի մկրտության, Կանայի հարսանիքի հրաշքի, Ծաղկազարդի (Տիրոջ մուտքը Երուսաղեմ) եւ տոնի հիմք ծառայող մնացյալ բոլոր այն դրվագներից, ուր գլխավոր հերոսը՝ Հիսուսը, չափահաս է, ի զորու է ինքնակամ ընդու-

⁶ «Տօնացույց», Ս. Էջմիածին, 1835, էջ 45:

⁷ ՔՆՆԱՍԷՐ, Տեառնընդառաջ, «Լոյս», 1905, հտ. Ա., Անթիլիաս, 1987, էջ 149:

⁸ Այս հարցն առաջադրում է նաեւ Նփրեմ Ասորին. «Քառասնօրեայ է յորմէ հետէ ծնեալ է զդա Մարիամ. եւ զիմրդ կարէ իմանալ տղայութիւն դորա զոր ինչ ասացեր. կամ բանք քո ոչ են լսելի դմա» («Սրբոյն Նփրեմի Մատենագրութիւնք», հտ. Դ., Ճառք եւ աղօթք, Վենետիկ, 1836, էջ 38):

նեղու իր որոշումներն ու լիիրավ ընդունակ է իր առաքելությունն իրականացնելու: Այն մոտ է այնպիսի դրվագներին, ինչպիսիք են Ծնունդը, Փախուստը Եգիպտոս, Թլփատությունը եւ այլն, որոնցում Հիսուսը տակավին դեռահաս է, ուստի ենթակա է իր երկրավոր ծնողների կամքին եւ ի վիճակի չէ ունենալու որեւէ անմիջական ներգործություն իրեն ներառող ժամանակագրական դեպքերի վրա:

Պատահական չէ, որ «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անունը չունի զուգահեռ քրիստոնյա աշխարհում: Ինչպես նշեցինք, տոնի հունարեն անվանումը՝ «Υπαπαντή»-ն, նշանակում է «հանդիպում» եւ թարգմանաբար տարածվել է բյուզանդական ավանդույթին պատկանող Եկեղեցիներում՝ սլավոնական լեզվաընտանիքում թարգմանվելով նույնիմաստ՝ «Срѣтєніє» բառով: Մասնակի շեղում է նկատվում Վրաց Եկեղեցում, ուր «հանդիպում» նշանակող սկզբնական անվանումը՝ «Միգեբեբա»-ն (ՁՈԾՅԾԾԱՁ)⁹, ավելի ուշ փոխարինվում է «ողջագուրում» նշանակող «Միրկմա»-ով (ՁՈԴՅԾԱ): Կաթոլիկ Եկեղեցում այն սկզբնապես թարգմանվում է «Occursus»¹⁰ բառով, որը լատիներեն թարգմանությամբ եւս նշանակում էր «հանդիպում»: Հետագա շրջանում նախընտրությունը տրվում է «Praesentatio Domini» («Ընծայումն Տեառն») անվանը: Ինչ վերաբերում է մեր քույր Եկեղեցիներին¹¹, ապա այնտեղ պատկերը նույնն է: Դպտի Եկեղեցին այս տոնը կոչում է «عيد دخول السيد المسيح إلى الهيكل» («Տեր Քրիստոսի ի տաճար մուտքի տոն»)՝¹²: Ասորի Ուղղափառ Եկեղեցին արամեերեն այն անվանում է «Ma`alto»<sup>13</sup>, որը բառացիորեն նշանակում է «մուտք», իսկ տոնի բուն անունը թեեւ «Ընծայման տոն» է, սակայն առավել հայտնի է «Mor Shem`un Sobo» («Միմեոն Մերունի») անվամբ: Մալանկարա Ուղղափառ Ասորի Եկեղեցում եւս տոնը հայտնի է «Mayaltho» անվամբ՝ նույն («մուտք») նշանակությամբ¹⁴: Ինչ վերաբերում է Եթովպական Ուղղափառ Եկեղեցուն¹⁵,

⁹ Տե՛ս К. КЕКЕЛИДЗЕ, Иерусалимский Канонарь VII вѣка, Тифлисъ, 1912, էջ 53:

¹⁰ Այս բառը թեեւ «ὕπαπαντή»-ի թարգմանությունն է, սակայն Կաթոլիկ Եկեղեցու տոնակարգում տոնի պաշտոնական անունը չէ:

¹¹ Հարկ է նշել, որ Տյառնընդառաջի տոնը մեր քույր Եկեղեցիները նշում են փետրվարի 2-ին:

¹² Տե՛ս T. MALATY, Introduction to the Coptic Orthodox Church, Alexandria, 1993, էջ 251:

¹³ Տե՛ս M. BARSOM, Ma`de`dono: The Book of the Church Festivals According to the Ancient Rite of the Syrian Orthodox Church of Antioch, New Jersey, 1984, էջ 74:

¹⁴ Տե՛ս <http://mosc.in/lectionary/421-2>:

¹⁵ Տե՛ս <http://www.ethiopianorthodox.org/english/calendar.html>:

ապա, զարմանալիորեն, այն առհասարակ շունի այս տոնն իր ծիսական համակարգում¹⁶:

Տյառնընդառաջ տոնի անվան պատմությունը պարզելու համար առաջին հերթին պետք է անդրադառնալ եկեղեցական այն հայրերի վկայություններին, որոնք անմիջական ներդրում ու ազդեցություն են ունեցել Հայ Եկեղեցու տոնացույցի զարգացման գործընթացի վրա¹⁷: Ներքոբերյալ պատմական փաստերը մեր հետաքրքրության առարկայի համար ունեն արմատական նշանակություն:

Այսպես՝ Սահակ Ա. Պարթեւ կաթողիկոսի (387—439) անունով մեզ հասած կանոնները կարելուր նշանակություն ունեն թե՛ Եկեղեցու իրավականոնական եւ թե՛ ծիսական համակարգերի համար: Նրան է վերագրվում ոչ միայն Երուսաղեմի ծիսական տարին կարգավորող «Սահմանքի» (Typikon) հայերեն թարգմանության գործի նախաձեռնությունը, այլեւ «Կանոնք ընթերցուածոց»-ի, այսինքն՝ Հայոց Եկեղեցու տոնացույցի առաջին խմբագրությունը¹⁸: Սբ. Սահակի կանոնները, հիշատակելով խնդրո առարկա տոնի՝ Երուսաղեմում տարածում գտած «Քառասնորդ Ծննդեան» անունը, առաջին անգամ պաշտոնապես ներմուծում են նաեւ տոնի հայերեն նոր անունը՝ «Տաւն սրբոյ Յայտնութեանն, եւ քառասնորդ նորա, եւ Տեառնընդառաջն»:

Զ. դարի կեսից մինչեւ է. դարի 30-ական թվականները Կոմիտաս կաթողիկոսի (615—628) ձեռամբ կատարվում է «Կանոնք ընթերցուածոց»-ի հերթական խմբագրությունը: Բյուզանդիայի Պյուռոս Ա. պատրիարքին ուղղած իր հակաճառական երկում նա այս տոնը հիշատակում է «Տեառնընդառաջ» անունով. «...եւ մինչ ասես, թէ տրտունջ բառնայ Կիրեղ զՀայոց, իմն Ծննդեանն կարգաւորութեան ընդէ՛ր չկարգեաց քան որ մարտիրոսաց տաւնախմբութիւն միայն եւ զԾննդեանն յունուարի վեց, եւ յայտ է, թէ Երուսաղէմ ոչ էր տաւնել ի դեկտեմբերի քսան եւ հինգ, եթէ ոչ մինչ ի Յուստիանոս, որ զՏեառնընդառաջն ի փետրուարի յերկու մ տաւնել տայր, նոքա ընդէ՛ր մեռանէին»¹⁹: Սակայն գրության շարունակության մեջ հանդիպում

¹⁶ Նույնն է կացությունը 1993 թ. Եթովպական Ուղղափառ (Թեւահեղո) Եկեղեցուց բաժանված էրիթրեական Ուղղափառ Եկեղեցում:

¹⁷ Այս հարցում մենք հետեւում ենք Ռ. Վարդանյանին եւ ոչ թե Շ. Ռընուին, որի ցանկը մասամբ տարբերվում է Վարդանյանի ցանկից (Ch. RENOUX, Le Lectionnaire de Jérusalem en Arménie: Le Čašoc. I. Introduction et liste des manuscrits, PO 44, էջ 427—462):

¹⁸ Ռ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Հայոց Տոնացույցը, էջ 108—114:

¹⁹ «Կոմիտասի Հայոց կաթողիկոսի եւ Պիոսի արշիապատրիարքի հարցաքննութիւն եւ վիճաբանութիւն վասն հաւատոյ եւ կարգաց եկեղեցւոյ եւ վասն տնաւրէնութեան Բանին»,

ենք տոնի մեկ այլ անվան. «Բայց եթե ըստ Գրոց կամի՛ք առնելոյ ետծննդեանն եւ թլփատութիւն՝ լուռ լերով զաւուրս քառասուն եւ ապա զտանն Գալստեանն կատարեցէք»²⁰:

Ը. դարի առաջին քառորդում Ս. Հովհան Գ. Օձնեցի հայրապետը (688–728), որը հայտնի է ոչ միայն իր աստվածաբանական եւ իմաստասիրական գործերով, այլեւ իբրեւ հայոց տոնացույցի «ըստ շաբաթուց» համակարգի հեղինակ, եւս գործածում է «Տեառնընդառաջ» անունը. «.... ոմն հերիտիկոս, գրգռէր զթագաւորն վասն աւուրն Տեառնընդառաջաց, թէ չէ պարտ թոյլ տալ երուսաղէմացոց՝ արտաքոյ եկեղեցական կարգաց առնել զաւր Ծննդեան եւ Քառասներորդաց.... եւ վաղվաղակի գրէր թագաւորասաստ հրամանաւ առ ստոյգ հայրապետ քաղաքին եւ առ կղերիկոս եկեղեցեաց, եթե՝ «զՏեառնընդառաջսն ըստ Ծննդեանն արարէ՛ք ի Փետրուար ամսոյ յերկուսն»²¹:

Հայոց տոնակարգի մեծ գիտակ Ստեփանոս Սյունեցին (685–735) Անտիոքի եպիսկոպոսին ուղղած իր գրութեան մեջ եւս գործածում է «Տեառնընդառաջ» անունը. «Քանզի մտեալ առաջի թագաւորին հրէայ ոմն հերիտիկոս, գրգռէր զթագաւորն վասն աւուրն Տեառնընդառաջին. թէ չէ՛ պարտ թոյլ տալ երուսաղէմացոցն, արտաքոյ եկեղեցական կարգի զօր Ծննդեանն եւ զքառասներորդացն կատարել, այլ որպէս ամենայն երկիրս Հ[ն]ոսմոց տօնէ, պարտ է եւ նոցա նոյնպէս կատարել: Յայնժամ թագաւորն ունկնդիր եղել նմա, վաղվաղակի գրեաց թագաւորասաստ հրամանաւ թուղթ յերուսաղէմ, առ Յոստոս հայրապետ քաղաքին, եւ առ կղերիկոս եկեղեցւոյն, եթէ զՏեառնընդառաջն ըստ Ծննդեանն արարէ՛ք ի Փետրուարի ամսոյ յերկուսն, եւ մի՛ ըստ Յայտնութեան ի ԺԴ.»²²:

Ժ. դարի վերջում տոնացույցի՝ Աստուծոյ Վարագեցու խմբագրութեան մեջ, որը հայտնի է նաեւ «Հոռոմագիր» անվամբ, նախընտրութեամբ տրվում է տոնի նոր անվանը. «Փետրուարի ամսոյ աւուր ԺԴ. Քառասնաւրեայ գալուստն Տեառն ի տանարն»²³:

«Մատենագիրք Հայոց», հտ. Դ., Անթիլիաս–Լիբանան, 2005, էջ 314:

²⁰ Անդ, էջ 317:

²¹ «Նախահաւաքումն պատմութեան այսմ բանից Տեառն Յոհաննու Վերծանողի», «Մատենագիրք Հայոց», հտ. է., Անթիլիաս–Լիբանան, 2007, էջ 160:

²² «Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, Մեծի Իմաստասիրի, պատասխանի թղթոյն Անտիոքու եպիսկոպոսի, զոր վասն հաւատոյ գրեալ էր», «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Զ., Անթիլիաս–Լիբանան, 2007, էջ 548–549: Հեղինակն անդրադարձ է կատարում «յերուսաղէմացոց թղթին» առանց հիշատակելու, սակայն, Գրիգոր Արծրունու անունը:

²³ ՄՄ N°832 Ճաշոց (1154 թ.), թ. 125բ–127բ, Ռ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Հայոց Տոնացույցը, էջ 228:

Այս հարցի առնչությամբ կարելու է նաեւ Հովհաննես Սարկավագի (1045–1129) հետեւյալ վկայությունը. «Եւ ամառի մինչեւ ի դեկտեմբերի ԻՅ.ն համարեն ինն ամիս եւ հինգ ամիս, եւ անդ ասեն զծնունդն Քրիստոսի: Եւ ի փետրուար ի Բ.ն զՏեառնընդառաջ կատարեն եւ բազում անգամ ջանան զաւր Ծննդեան հինգշաբաթ ածել եւ ոչ կարեն...»²⁴: Սրանից պարզ է դառնում, որ չնայած «Քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անվան առկայությանը՝ սարկավագադիր տոմարի հեղինակն իր մասնագիտական նախընտրությունը գործածում է հօգուտ «Տեառնընդառաջ» անվան:

«Տոնանամակի» հեղինակներ կաթողիկոս Գրիգոր Վկայասերը (1066–1105), Գրիգորիսն ու Կիրակոս Դրազարկեցին (1050–1127), որոնք միեւնույն ժամանակ խմբագրել են ճաշոց-տոնացույցը, օգտագործել են «Տօն գալստեան Տեառն քառասնարեայ ի տաճարն»²⁵ անվանումը: Եւ վերջապես Գրիգորիս Արշարունու «Մեկնութիւն ընթերցութեան» աշխատության հիման վրա առաջացած «Տոնապատճառ» ժողովածուի (ԺԲ.–ԺԳ. դդ.) հեղինակներ Վարդան Հաղբատեցին (†1193/5), Վարդան Արեւելցին (1200–1271) եւ Հովհաննես Գանձակեցին (ԺԳ. դ.) նախընտրում են «Խորհուրդ Տեառնընդառաջի» անունը՝ զուգահեռ գործածելով նաեւ «Պատճառ Խորդաց Տեառն, որ ի փետրուար կատարի», ինչպես նաեւ «Տօն քառասնարեայ գալստեան Տեառն ի տաճարն» անունները²⁶:

Ծեսի, աստվածաբանության, ինչպես նաեւ հայրաբանական ավանդության նկատմամբ Հայ Եկեղեցու հայտնի նախանձախնդրությունը մի կողմից փաստում է այն անուրանալի ճշմարտությունը, որ աստվածահաստատ այս կառույցը ծայրաստիճան զգուշությամբ է ընդունել յուրաքանչյուր նորամուծություն եւ հետագայում բազմապատիկ դժվարությամբ հրաժարվել դրանից, մյուս կողմից էլ արդարացիորեն հիմք է տալիս առաջ քաշելու հետեւյալ հարցը, թե ինչպես համեմատաբար այսքան կարճ ժամանակահատվածում Եկեղեցին նախ հաստատում է նոր տոնը՝

²⁴ Ա. ԱՐԲԱՆՍՅԱՆ, Հովհաննես Իմաստասերի մատենագրությունը, Երեւան, 1956, էջ 233–234:

²⁵ ՄՄ N°979 Ճաշոց (1286 թ.), թ. 59ա–60ա. Ռ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Հայոց Տոնացույցը, էջ 267–271:

²⁶ Ա. ՕՆՆՋԱՆՅԱՆ, Տոնապատճառ ժողովածու, հտ. Ա., Ս. էջմիածին, 2016, էջ 45: Աշխատության հեղինակը հիմք է ընդունել ՄՄ հետեւյալ ձեռագրերը՝ N°2021, Տոնապատճառ (1184 թ.), թ. 70ա–75ա, N°4139, Տոնապատճառ (1267 թ.), թ. 76ա–81ա, N°5862, Ժողովածու (ԺԳ. դար, 1290-ից առաջ), թ. 44բ–49ա, N° 5443, Ժողովածու (ԺԳ. դար), թ. 134բ–139բ, N°2771, Յովհաննէս Գանձակեցու Տոնապատճառ (1805 թ.), թ. 96բ–103ա:

«Քառասնորդ Ծննդեան» անվամբ, ապա ընդունում «Տեառնընդառաջ» անունը, որից հետո որոշում կայացնում փոխարինել այն «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անվամբ:

Իրարահաջորդ այս որոշումների բուն շարժառիթի բացահայտումն անտարակույս պատասխաններ կարող է պարունակել մեր փնտրած հարցերին, ուստի եւ անհրաժեշտ է «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անվան ծագումնաբանությունը հասկանալուց առաջ նախ պարզել, թե ինչու Հայ Եկեղեցին հրաժարվեց տոնի բուն եւ վաղնջագույն անուն հանդիսացող «Քառասնորդ Ծննդեան»-ից:

Նախ փորձենք տեսնել, թե գոյություն ունի՞ արդյոք որեւէ կապ տոնի երկու անունների միջեւ: «Քառասնորդ Ծննդեան»-ի նախնական վերլուծությունը ցույց է տալիս այս անվան ուղղակի ենթակայությունը Ծննդյան տոնին: Այն ինքնաբավ չէ, ունի պարզունակ կառուցվածք եւ հաստատում է ընդամենն այն, որ տոնը հիշատակում է Ծննդյան քառասուներորդ օրը՝ առանց տրամադրելու կենսական որեւէ տեղեկություն տոնի խորհրդի կամ բովանդակության վերաբերյալ: «Քառասնորդ Ծննդեան»-ը, պարունակելով բուն տոնին վերաբերող միակ եւ անմիջական հղումը, որ վերաբերում է 40 օրերին, պարզապես նոր անվան *locum tenens*-ն է: «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անունը նույնպես իր հերթին անդրադարձ է կատարում 40 օրերին: Ենթադրում ենք, որ «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անունն իրականում «Քառասնորդ Ծննդեան» անվան վերանայված, համալրված եւ արդիականացված տարբերակն է:

Քառասնորդք	Ծննդեան		
Քառասնօրեայ	գալստեանն	Քրիստոսի	ի տաճար

Գրիգորիս Արշարունու (է. դար) «Մեկնութիւն ընթերցուածոց» աշխատության մեջ տեղ գտած հետեւյալ վկայությունը՝ «որ յետ Ծննդեանն՝ քառասնաւորեայ ըստ աւրինացն սրբեաց եւ ի տաճար եմոյժ իմեան»²⁷, գալիս է փաստելու մեր վարկածը: Տոնի անվան մեկ միավորի մեջ այն պարունակում է մեզ համար առանձնահատուկ կարեւորություն ունեցող տոների երկու անունների միջանկյալ վիճակները՝

²⁷ «Մեկնութիւն ընթերցուածոց զոր արարեալ ի Տեառն Գրիգորիսի Արշարունեաց ըորեպիսկոպոսի», «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Զ., Անթիլիաս-Լիբանան, 2007, էջ 45:

«յետ Ծննդեանն» = «քառասնորդք Ծննդեան»,

«քառասնարեայ [...] եւ ի տաճար եմոյժ ինքեան» = «քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն»:

Տոնի անվան բարեփոխման անհրաժեշտության հետ կապված հնարավոր է առաջ քաշել մեկից ավելի վարկածներ, որոնցից առաջինը թերեւս եղել է «Տեառնընդառաջ» անվան ծագման խնդիրը: Ինչպես արդեն նկատեցինք, այն հունարեն «Υπαπαντή»-ի հայերեն համարժեքն էր, եւ չի բացառվում, որ դրանով պայմանավորված կարող էր լինել հայ հեղինակների երկբայական մոտեցումը: Այսպես՝ Կոմիտաս կաթողիկոսը, որին արդեն առիթ ունեցանք անդրադառնալու, իր երկում միեւնույն տոնը երկու տարբեր անուններով է հիշատակում՝ «Տեառնընդառաջ» («որ զՏեառնընդառաջն ի փետրուարի յերկումն տաւնել տայր»)՝²⁸ եւ «տաւն գալստեան» («ապա զտաւն գալստեանն կատարեցի»)՝²⁹: Անանուն ժամանակագրության հեղինակը (է. դ.) նախընտրում է «գաւրն քառասներորդ նուիրաւոր տաւնին ընծայման փրկչին մերոյ ի տաւնաւն»³⁰ անունը սեփական շարադրության մեջ, մինչդեռ Գրիգոր Եպիսկոպոս Արծրունու թուղթը վկայակոչելիս օգտագործում է վերջինիս կիրառած «Տեառնընդառաջ»³¹ բառը: Ը. դարի աստվածաբան Խոսրովիկ Թարգմանիչը գործածում է բացառապես «զխ. երորդսն Տեառն մերոյ»³² եւ «գաւր Խ. երորդին Տեառն մերոյ»³³ անունները:

Հետաքրքիր է այս հարցի վերաբերյալ զուգահեռ անցկացնել Կաթողիկ Եկեղեցու՝ տոնին առնչվող պատմության հետ: Ինչպես գիտենք, Տյառնընդառաջը Ս. Կյուրեղի օրոք (315–387) երուսաղեմում հիմնադրված տոն էր, որը մուտք է գործում լատինական տոնակարգ Սերգիոս Ա. (687–701) պապի գահակալության շրջանում³⁴: Պարզվում է, որ Արեւմուտքում եւս տոնի անունը, առնվազն սկզբնական շրջանում, առաջաց-

²⁸ «Կոմիտասի Հայոց կաթողիկոսի եւ Պիոսի արշիապատրիարքի....», էջ 314:

²⁹ Անդ, էջ 317: Նույնն է վկայում նաեւ Ստեփանոս Սյունեցին («Ստեփանոսի Սինեայ Եպիսկոպոսի....», էջ 550):

³⁰ Բ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Անանուն ժամանակագրություն, Վենետիկ, 1904, էջ 71:

³¹ Անդ, էջ 71:

³² Գ. ՎՐԴ. ՅՈՎԱԹԵԱՆ, Խոսրովիկ Թարգմանիչ (Ը. դար), Վաղարշապատ, 1899, էջ 192: Տոների անունների փոփոխության վերաբերյալ Խոսրովիկի աննկուն դիրքորոշումն զգացվում է Հայտնության մասին Աթանաս Գ. (724–740) Անտիոքի հայրապետին արտահայտված դժգոհությունից. «Ընդէ՛ր փոխեցին զաւրն եւ զանունն, մինչ երանելիքն ամենեքեան Յայտնութիւն կոչեն» (անդ, էջ 192):

³³ Անդ, էջ 193:

³⁴ Գոյություն ունի գիտնականների հավանությանը չարժանացած մեկ այլ վարկած եւս, համաձայն որի՝ Տյառնընդառաջի տոնը Հռոմում ներմուծվել էր Սերգիոս Ա. պապից առաջ

նում է որոշակի շփոթություն՝ ծիսական ձեռնարկներում հանդես գալով չորս տարբեր անուններով³⁵՝

ա) Natale sancti Simeonis³⁶,

բ) Purificatio sanctae Mariae³⁷,

գ) Ypapanti³⁸,

դ) Die secunda³⁹:

Ինչպես նշում է Դը Բրուինը, Հռոմում տոնն անվանվում էր «Ypapanti»⁴⁰ ոչ թե իբրեւ հույների հանդեպ համակրանքի արտահայտություն եւ ոչ իսկ որպես գրագիտության ցուցադրություն, այլ այն պարզ պատճառով, որ Հռոմում տոնն առավել հայտնի էր ճիշտ այդ անունով⁴¹: Նա հավելում է, որ «այս հույն անունը [Հռոմում] երբեք չէր ընդունվի, եթե արդեն գործածության մեջ չլիներ, եւ ընդհակառակը, եթե հունարեն անունը պարզունակ էր, այն բնականաբար պիտի փորձեին փոխարինել մեկ այլ անվամբ եւ կամ մոռացության մատնեին իրենց չհասկացած այս բառը»⁴²:

Տոնի անվան հունական ծագումնաբանական վարկածը թեեւ գոյության իրավունք ունի, սակայն, մեր համոզմամբ, այն տոնի նոր անվան ի հայտ գալու իրական պատճառը լինել չէր կարող:

Քննելով Տյառնընդառաջ տոնի նոր անվան՝ «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» վերնագրի բովանդակությունը՝ պարզում ենք, որ փոփոխության հիմնապատճառն ունեցել է, ամենայն հավանականությամբ, աստվածաբանական բնույթ: Եկեղեցու պատմությունից քաջատեղյակ ենք, որ որոշ տոների ի հայտ գալը պայմանավորված էր դավանաբանական նախադրյալներով⁴³: Այս առումով Արիոս քահանա-

Գելասիոս Ա. (492–496) պապի օրոք (տե՛ս H. USENER, Das Weihnachtsfest, Religionsgeschichtliche Untersuchungen, Bonn, 1889, էջ 318):

³⁵ Տե՛ս D. DE BRUYNE, L'Origine des processions de la Chandelur et de rogations: A propos d'un sermon inédit, «Revue Bénédictine», 34, 1922, էջ 24–25:

³⁶ Տե՛ս Graduale Monza, Sacramentarium Gelasianum Saint-Gall, Gellone, Angoulême:

³⁷ Տե՛ս Sacramentarium Gelasianum Vat. Reg. 316, Capitularia Evangeliorum Douai 12, Paris, 11959, Vat. Reg. 4, Vat. pal. 46:

³⁸ Տե՛ս Sacramentarium Gregorianum; Capitularia Evangeliorum Vat. 43, Vat. 7016, Vat. pal. 50:

³⁹ Տե՛ս Capitularia Evangeliorum Würzburg, Paris, 9386, Paris, 17227:

⁴⁰ «Liber Pontificalis»-ի պես կարելուր մատչանում տոնի վերաբերյալ հանդիպում ենք հետևյալ հիշատակությանը՝ «quod Ypapanti Greci appellant», այսինքն՝ «որը հույները Տյառնընդառաջ էին կոչում» (L. DUCHESNE, Le Liber Pontificalis, I, Paris, 1886, էջ 376):

⁴¹ Տե՛ս D. DE BRUYNE, L'Origine des processions de la Chandelur et de rogations, էջ 25:

⁴² Անդ, էջ 24:

⁴³ Տե՛ս R. CONRAD, Heterodoxy and the Twelve Great Feasts of the Eastern Church, Comitatus: «A Journal of Medieval and Renaissance Studies», 12, 1981, էջ 13–30:

յի (250–336) ուսմունքը⁴⁴, որքան էլ որ տարօրինակ թվա, համարվում է քրիստոնեական տոնակարգի զարգացման անուղղակի խթաններից մեկը: Մերժելով Հիսուսի աստվածային բնությունը՝ նա առաջ էր քաշում մի տեսություն, ըստ որի՝ գոյություն ունեւ միայն մեկ Աստված՝ Հայր Աստվածը: Որդուն արարել էր Հայրը, հետեւաբար Հորը համահավասար հավիտենական չէր եւ Աստված չէր կարող լինել: Այս դավանանքը որակավորվում է իբրեւ հերձված եւ դատապարտվում Նիկիայի տիեզերական ժողովում (325 թ.): Դ. դարի սկզբում բռնուն ծավալում գտած հակաարիոսական պայքարը ժամանակագրական առումով չի համընկնում Հայ Եկեղեցում Տյառնընդառաջ տոնի անվան փոփոխության օրակարգի հետ: Տոնի նոր անվան բովանդակության մեջ ներառված աստվածաբանական բաղադրիչը մատնացույց է անում մեկ այլ հնարավոր դավանաբանական խնդիր՝ նեստորականությունը:

Կոստանդնուպոլսի պատրիարք Նեստորի հեղինակած ուսմունքն սկզբունքորեն արիոսականության շարունակությունն էր: Այն թեւ առավել հայտնի է «Աստվածածին» (Θεοτόκος) եզրի նկատմամբ ունեցած ժխտողական դիրքորոշմամբ, սակայն նեստորականության բուն դավանաբանական միջուկն ի սկզբանե եղել է քրիստոսաբանական եւ ոչ թե մարեմաբանական⁴⁵: Նեստորը Հիսուսի անձի մեջ ընդունում էր երկու բնություն (diphysitism)՝ մարդկային ու աստվածային, որոնք միմյանցից բոլորովին անջատ էին. Նեստորը նրանց միջեւ գոյություն ունեցող համագոյական միությունը չէր ընդունում: Հիսուսը, ըստ Նեստորի, եւ Աստված է, եւ մարդ: «Գործունեության այս երկու լծակները»⁴⁶ իրականացնում էին իրենց գործառույթները միմյանցից անկախ. մեռյալներից հարություն տալու դրվագում գործում է Աստված, մինչդեռ մարդկային տկարություններ ունեւ նաեւ մարդ Հիսուսը⁴⁷: Այս երկու բնություններն իրար չպետք է խառնել, հակառակ դեպքում կստացվի, որ Քրիստոսը ոչ կատարյալ Աստված է, ոչ էլ կատարյալ մարդ: Այսպես էր ուսուցանում Նեստորը, հետեւաբար դավանում, որ Մարիամը ծնունդ է տվել մարդ Հի-

⁴⁴ Այս մասին տե՛ս M. SIMONETTI, La crisi ariana nel IV secolo, Studia Ephemeridis, “Augustinianum”, 11, 1975:

⁴⁵ Հակառակ կարծիքի է Ռ. Փրայսը, որը համոզված է, որ, Նեստորի ուսմունքի համաձայն, Մարիամի հարցը ոչ թե արդյունք էր, այլ պատճառ (Տե՛ս R. PRICE, Marian Piety and the Nestorian Controversy, “Studies in Church History”, 39, 2004, էջ 31–38):

⁴⁶ Տե՛ս J. MCGUCKIN, The Westminster Handbook to Patristic Theology, London, 2004, էջ 237:

⁴⁷ Տե՛ս F. CHASE, Saint John of Damascus, “The Fathers of the Church”, 37, 1958, էջ 138:

սուսին եւ ոչ թե Աստծուն, քանի որ մարդը չէր կարող Աստված ծնել, ուստի եւ Մարիամը չի կարող «Աստվածածին» կոչվել, այլ ընդամենը՝ «Քրիստոսածին»։ Նյուլթի քննության տեսանկյունից մեծ նշանակություն ունի Նեստորին վերագրված հռչակավոր այն արտահայտությունը, թե՛ «Ես չեմ կարող Աստված կոչել երկու—երեք ամսական մանկանը»⁴⁸։

Նեստորն ու նրա դավանանքը⁴⁹ թեեւ դատապարտվում են Եփեսոսի տիեզերական ժողովում (431)⁵⁰, սակայն նրա ուսմունքը չի դադարում գոյություն ունենալուց, ընդհակառակը՝ շարունակում է զարգանալ եւ ընդլայնվել աշխարհագրական առումով՝ հասնելով մինչեւ Հեռավոր Արեւելք՝ Հնդկաստան⁵¹, Մոնղոլիա⁵² եւ Չինաստան⁵³։ Այն մեծ տարածում է գտնում նաեւ Պարսկաստանում՝ իբրեւ կենտրոն ունենալով պատմական Խուժաստանը⁵⁴, որտեղից մնայուն քարոզարշավներ են կազմակերպվում դեպի Պարսկահայաստան՝ «պառնառաւ վանառաշահութեան»⁵⁵, ինչպես նշում է Ներսէս կաթողիկոսը (548—557)։ Մեզ հասած հավաստի տեղեկությունից պարզ է դառնում, որ Նեստորականները ոչ միայն քարոզարշավներ էին կազմակերպում, այլեւ ուղղակի բնակություն էին հաստատել Հայաստանում՝ կարգելով նույնիսկ իրենց եպիսկոպոսին. «Ածին եւ վարդապետս առաջնորդ կորստեան ինքեանց, որք եկեալ ձեռնարկեցին՝ զապականութիւն իւրեանց բերելով ի սուրբ եւ ի ճշմարիտ հաւատ մեռ...»⁵⁶։ Ներսէս կաթողի-

⁴⁸ S. J. MCGUCKIN, The Westminster Handbook to Patristic Theology, էջ 237։

⁴⁹ Նեստորի ուսմունքի մասին առավել հանգամանորեն տե՛ս F. LOOFS, Nestorius and His Place in the History of Christian Doctrine, Cambridge, 1914. S. WESSEL, Cyril of Alexandria and the Nestorian Controversy. The Making of a Saint and of a Heretic, Oxford, 2004։

⁵⁰ Սահակ հայրապետը, որի գահակալության ընթացքում գումարվում է Եփեսոսի ժողովը, չի մասնակցում դրան, սակայն կանոնական որոշումները բերվում են Հայաստան եւ եղածի պես վավերացվում 435 թ. Աշտիշատի Բ. ժողովում (տե՛ս Յ. ՎՐԳ. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ Պատմութիւն, Բ. վերահրատ., Ս. էջմիածին 2008, էջ 75. Ն. ՎՐԳ. ՄԵԼԻՔ-ԹԵԱՆԳԵԱՆ, Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, Բ. վերահրատ., Ս. էջմիածին, 2009, էջ 147—149)։

⁵¹ S. G. GRIERSON, Modern Hinduism and its Debt to the Nestorians, "Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland", 39, 1907, էջ 311—328։

⁵² S. O. LATTIMORE, A Ruined Nestorian City in Inner Mongolia, "The Geographical Journal", 84, 1934, 481—497։

⁵³ S. S. BUGGE, The history of the Nestorian Church in China, "The Muslim World", 24, 1934, էջ 370—390։

⁵⁴ Խոսքը Մեծ Խուժաստանի (Khorāsān) մասին է։

⁵⁵ «Տեառն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի թուղթ մեղադրութեան առ եպիսկոպոսունան», «Գիրք թղթոց», Բ. հրատ., աշխ.՝ Ն. արք. Պողարեանի, Երուսաղէմ, 1994, էջ 196։

⁵⁶ «Ուխտ միաբանութեան Հայոց աշխահիս ի ձեռն Ներսէսի Հայոց կաթողիկոսի, եւ Մերշապոյ Մամիկոնէից եպիսկոպոսի, եւ Պետրոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի, եւ այլոց

կոսին հաջորդած Հովհաննես Բ. Գաբեղյան (557–574) հայրապետի օրոք խնդիրը տակավին առկա է: Այս մասին տեղեկանում ենք Այոնյաց եպիսկոպոսին նրա ուղղած թղթից, որից պարզ է դառնում, որ տեղի եպիսկոպոսը եկեղեցիներում ոչ միայն ընդունում է նեստորականներին, այլև հաղորդություն է բաշխում նրանց⁵⁷: Հայ եկեղեցում նեստորականության խնդիրն արդի է մնում նաև Մովսես Բ. Եղիվարդեցու (574–604) գահակալության ընթացքում, ինչպես երևում է Վրաց Կյուրիոն կաթողիկոսին ուղղած նրա գրությունից⁵⁸:

Վերը թվարկված պատմական վկայությունները բավարար հիմք են ընձեռում ենթադրելու, որ Տյառնընդառաջ տոնի նոր անվան պատճառ դարձած աստվածաբանական բաղադրիչը ներմուծվել է Հայաստանում տարածում գտած նեստորականության ազդեցությամբ, եւ, մեր կարծիքով, սա է եղել նման փոփոխության արդարացումը:

Ակնհայտ է, որ Տյառնընդառաջ տոնի անվան փոփոխությունը պարզ երևույթ չէր, որն էլ լիներ դրա դրդապատճառը: Անհրաժեշտ էին ծանրակշիռ հայրաբանական վկայություններ՝ նմանօրինակ փոփոխությունը վավերացնելու համար: Շատ հավանական է, որ այս հարցում ուղղորդիչ դեր է ունեցել Ս. Եփրեմ Խուրի Ասորու (306–373)՝ հայերեն պահպանված եւ մինչ օրս հայ եւ օտար գիտնականների պատշաճ ուսումնասիրությանը չարժանացած «Ի Գալուստն Տեառն ի տաճարն Բառասնօրեայ եւ ի ծերունին Սիմեոն»⁵⁹ ճառը:

աթողակցաց, եւ տանուտերանց, եւ ազատաց, եւ համարէն ժողովորդականաց», Բ. հրատ., էջ 200:

⁵⁷ Տէն «Թուղթ, զոր Տէր Յովհաննէս Հայոց կաթողիկոս եւ այլ եպիսկոպոսք, առ Սիւնեաց եպիսկոպոսն եւ առ Տէրն արարին», Բ. հրատ., էջ 208:

⁵⁸ Տէն «Թուղթ Տեառն Մովսիսի Հայոց կաթողիկոսի առ Կիւրոն Վրաց կաթողիկոս», Բ. հրատ., էջ 222:

⁵⁹ «Սրբոյն Եփրեմի Մատենագրութիւնք», հտ. Դ., էջ 35–44: Հարկավ մենք չենք կարող ո՛չ հաստատել եւ ո՛չ էլ մերժել այս ճառի վավերականությունը՝ միեւնույն ժամանակ արձանագրելով, որ Տյառնընդառաջին՝ իբրեւ առանձին տոնական միավորի նվիրված այս ճառը մեզ թվում է ժամանակավրեպ, եթե, անշուշտ, տվյալ միավորը նախապես մաս չի կազմել հեղինակի՝ Ղուկասի Ավետարանի մեկնության: Հայրաբանության պատմության մեջ առկա են նման օրինակներ, ինչպես Ամփիլոքիոս Իկոնացու (†394) Տյառնընդառաջի ճառը (AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, De occursu Domini nostri Iesu Christi: deque Deipara, et de Anna et Simeone, PG 39, էջ 43–60), որը, պարզվում է, Ղուկասի Ավետարանի մեկնության մի մասն էր (տե՛ս C. DATEMA, *Amphilochii Iconiensis Opera*, CCSG 3, Brepols, 1978, էջ xliii) եւ կամ Կյուրեղ Երուսաղեմացուն (†386) վերագրվող Տյառնընդառաջի ճառը (CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, In occursum Domini nostri Jesu Christi, PG 77, էջ 1039–1050), որը նույնպես հեղինակի «*Commentarii in Lucam*» (Clavis Patrum Graecorum (= CPG) 5207) աշխատության մի

Արեւելյան երեւակայությամբ եւ աստվածաբանական խոր գիտելիքներով շարադրված այս աշխատության լույսի ներքո Հիսուս մանկան ինքնակամ եւ հանձնառու գալուստը տաճար կարող էր նշանակել միայն մեկ բան՝ Նրա կատարյալ Աստված լինելը: Թեեւ ընծայաբերման պատմության մեջ երկու զուգահեռ օրենսդրական արարողություններ էին կատարվում՝ մի կողմից Աստվածամոր մաքրագործումը (Ղեւտ. ԺԲ. 1–8) եւ մյուս կողմից՝ Հիսուսի ընծայումը տաճարին (Եւք ԺԳ. 2)՝ համաձայն նույն Մովսիսական օրենքի, ակնհայտ է, որ հայ աստվածաբանական մտքի կենտրոնում բացառապես Հիսուսի անձն է: Ավելին՝ նոր անունը փորձում է ներկայացնել Հիսուսին, որին Եփրեմ Ասորին կոչում է «հինաւուրց մանուկն»⁶⁰ եւ «ծեռ մանուկն»⁶¹, իբրեւ Մեկը, որ չի կրում Իր վրա այլոց գործունեության ազդեցությունը, ենթակա չէ օրենսդրական որեւէ պարտականության եւ վեր է մարդկային ու բնության բոլոր օրենքներից: Տաճար եկողը ղեւտացիներին քավություն տվող մշտնջենավոր Քահանայնապետն է, Հովսեփի ձեռքով երկու տատրակ պատարագ մատուցողը, Հայր Աստծու հետ աշխարհի պատարագն ընդունողը: Հիսուսին է վերագրվում ոչ միայն տաճար գալու նախաձեռնությունը, այլեւ Ինքն է, ըստ էության, եւ պատարագ մատուցողը, եւ պատարագ ընդունողը՝ «գլխոյդ ի քոյոց» սկզբունքի համաձայն, «զի ցուցցէ՝ եթէ ոչ օտար է ի Հօրէն»⁶² եւ «եթէ Նա է Աժ յաւիտենից»⁶³:

մասն է համարվում (տե՛ս Փ. Юлаев, Свт. Кирилл Александрийский. Две гомилии на Сретение из «Толкования на Евангелие от Луки», «Богословский Вестник», 7, 2008, էջ 17): Այդուհանդերձ՝ ճառի հպանցիկ ուսումնասիրությունը երեւան է բերում նրա վաղնջականությունը: Ժառը թարգմանվել է Ե. դարին բնորոշ ոսկեդարյան գրաբարով, բացակայում են հունաբան դպրոցին հատուկ դարձվածքները: Աստվածաբանական բաղադրիչի տեսանկյունից նույնպես ճառը փաստում է իր հնամենությունը: Ակնհայտ է, որ սույն գործը շարադրվել է 431 թ.՝ Եփեսոսի տիեզերական ժողովից առաջ: Ժառում բազմիցս անդրադառնալով Հիսուսի մորը՝ հեղինակը երբեք չի գործածում «Աստվածածին» բառը, այլ սահմանափակվում է «Կույս» (անդ, էջ 35), «Դավթի դուստր» (էջ 35) եւ ուղղակի «Մարիամ» (էջ 36) հորոքորջումներով: Ավելին՝ ճառում զգալի, եթե ոչ՝ գերիշխող տեղ է հատկացվում Սիմեոն Մերունուն, որի պաշտամունքը լայնորեն տարածված էր Ասորական եկեղեցում: Այսօր էլ, ինչպես առիթն ունեցանք նշելու, տոնն ասորիներին առավել հայտնի է «Սիմեոն Մերունու տոն» անվամբ: Աստվածաբանական առումով ճառի հիմնական թիրախն արիոսականությունն է: Բացի դրանից՝ այս աշխատությունը շարադրված է Սբ. Եփրեմին հատուկ մեկնողական ոճով՝ հագեցած խոր եւ ծավալուն հինկտակարանյան վերլուծություններով:

⁶⁰ «Սրբոյն Եփրեմի Մատենագրութիւնք», հտ. Դ. , էջ 35:

⁶¹ Անդ, էջ 37:

⁶² Անդ, էջ 36:

⁶³ Անդ, էջ 38:

Ամփոփելով «Տօն քառասնօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տաճարն» անվան հակիրճ քննությունը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ այն մատչելի եւ պերճախոս հռչակում է մանուկ Հիսուսի կատարյալ աստվածությունը, որի մասին Ս. Ներսես Շնորհալի (1166–1173) հայրապետը «Գիր հաւատոյ»-ի մեջ գրում է. «Եկն ի տաճարն քառասնօրեայ ըստ օրինացն յընծայումն, զի մարդկային բնութիւնս ինքեամբ ընծայեսցէ Հօր ի բարձունս»⁶⁴:

Հայկական հարուստ գրչական պատկերագրական ժառանգության մեջ պահպանվել է իր տեսակի մեջ եզակի մանրանկար, որն ըստ էության արտացոլում է Հայ Եկեղեցու՝ տոնի անվան մեջ ամփոփված աստվածաբանական դիրքորոշումը (պատկեր 1): Ինչպես կարող ենք նկատել, ՄՄ N^o4820 ԺԳ. դարի ձեռագրի մաս կազմող մանրանկարում 40-օրյա մանուկ Հիսուսն ինքնուրույն է մոտենում Սիմեոն Ծերունուն: Պատկերագրական այս լուծումը միակն է Տյառնընդառաջի՝ մեզ հայտնի հարյուրավոր մանրանկարներից⁶⁵ եւ չունի ոչ մի զուգահեռ նույնիսկ համաշխարհային մանրանկարչական ժառանգության մեջ: Տյառնընդառաջի նյութին նվիրված եւ մեզ հասած բազմաթիվ մանրանկարների, խճանկարների, պատկերազարդումների, կնիքների, եկեղեցական եւ այլ նշանակություն ունեցող առարկաների համապարփակ քննությամբ բացահայտվում է ընդամենը մեկ նախագեպ, որը թեմատիկ առումով նման է հայկական այս մանրանկարին: Խոսքը «Վիկտորիա եւ Ալբերտ» թանգարանում պահվող (մոտ 850 թ.) փղոսկրյա վահանակի մասին է (դրվագներ Հիսուսի կյանքից), ուր եւս տեսնում ենք մանուկ Հիսուսին, ճիշտ է, ոչ բոլորովին ինքնուրույն տեղաշարժվելիս, բայց եւայնպեւ ոտքի վրա. սա միանգամայն հակասում է Տյառնընդառաջի տոնի ավանդական կանոնին, համաձայն որի՝ Հիսուս պատկերվում է Սիմեոնի գրկում⁶⁶:

Պարզելու համար, թե Տյառնընդառաջ տոնի անունն հետագա ինչ զարգացում է ունենում Հայ Եկեղեցու ծիսական եւ տոնաբանական ձեռնարկներում, անհրաժեշտ է անդրադառնալ մատենագրական հարուստ

⁶⁴ «Ընդհանրական թուղթք սրբոյն Ներսիսի Շնորհալոյ», Երուսաղէմ, 1871, էջ 90: Հետագայում նույն վկայությունը մեջբերում է Կիրակոս Գանձակեցին իր աշխատության մեջ (Պատմութիւն Հայոց, աշխ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երեւան, 1961, էջ 125–126):

⁶⁵ Այս մանրանկարի առանձնահատկությանն իր հոդվածում հպանցիկ անդրադարձել է Հ. Հակոբյանը (տե՛ս Миниатюра Арцаха—Утика (XIII—XIV вв.), ԼՀԳ, 3, 1990, էջ 10):

⁶⁶ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս D. SHORR, The Iconographic Development of the Presentation in the Temple, "The Art Bulletin", 28, 1946, էջ 17–32:

Ժառանգությունը: Այս առումով մեզ համար փաստագրական կարելորապես աղբյուր են՝

ա) ծիսական մատյանները՝ շարակնոցներ, գանձգրքեր/գանձարաններ, տաղարաններ ու մաշտոցներ,

բ) տոնաբանական ձեռնարկները՝ ճաշոցներ, տոնապատճառներ եւ տոնացույցներ,

գ) ճառերի ժողովածուները՝ ճառընտիրներ, ժողովածուներ եւ հայսմավուրքներ:

Վերոհիշյալ աղբյուրների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունն ի հայտ է բերում մեկ օրինաչափություն, որ հայ հեղինակներն ազատորեն օգտագործել են տոնի ոչ թե մեկ, ոչ թե երկու, այլ երեք եւ նույնիսկ չորս անուն: Թվարկենք դրանք.

«Քառասնորդ Մննդեան» — Սա Տյառնընդառաջի՝ մեզ արդեն հայտնի հնագույն անունն է, որը հանդիպում ենք թե՛ էթերիայի գործում եւ թե՛ հայոց հնագույն ճաշոցում՝ «Կանոնք ընթերցուածոց»-ում: Անկասկած այս անվան գործածությունը պայմանավորված է եղել այն հանգամանքով, որ ճաշոցներն ուղղակիորեն միշտ հետեւել են «Կանոնք ընթերցուածոց»-ի ավանդությանը⁶⁷,

«Տեառնընդառաջ» — Սա տոնի հայկական առաջին անունն է, որը թեեւ հունարեն «Υπαπαντή»-ի հայերեն թարգմանությունը պետք է նկատվեր, սակայն բառաշինության եւ ինքնուրույնության տեսանկյունից սքանչելի մի օրինակ է: Ինչպես կարող ենք տեսնել, այս բառն անկաշկանդ օգտագործվում է անխտիր բոլոր տեսակի մատյաններում՝ հատկապես ծիսական⁶⁸:

⁶⁷ Տե՛ս «Փերուարի ամսոյ որ արւ ժԴ.։ Քառասնորդ Տեառն մերոյ Յի Քի», թ. 71ա, Սրբոց Յակոբեանց (= ՍՅ N°121), ճաշոց (1192 թ.). «Փետրուարի ամսոյ, որ արւ ժԴ. են, քառասնորդ Մննդեան Տեառն մերոյ Յի Քի», թ. 93բ, ՍՅ N°1863, ճաշոց (1334 թ.). «Փերուարի ամսոյ որ արւ ժԴ. Քառասնորդ Մննդեանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», թ. 162բ, N°ՍՅ 145, Տօնապատճառ (1348 թ.). «Տեառնընդառաջին. Ի Փետրուարի ամսոյ որ արւ ժԴ., քառասնետորդ Տեառն մերոյ», թ. 101բ, ՍՅ N°373, Տօնապատճառ (1348 թ.):

⁶⁸ Տե՛ս «Ի մեծի աւուր Տեառնընդառաջին. Սրբոյն Բարսղի Եպիսկոպոսի Կեսարու Կապաղոկացոց Ի գալուստն Տեառն ի տաճարն», թ. 52բ, ՄՄ N°1525, Ճառընտիր (1201 թ.). «Յաղագս Տեառնընդառաջին», թ. 60ա, ՄՄ N°522, Տօնապատճառ (1297 թ.). «Տեառնընդառաջին քառասնարեալ գալստեանն Քրիստոսի», թ. 71ա, ՍՅ N°120, Տօնապատճառ (ԺԴ. դար). «Քարոզ Մննդի եւ Տեառն ընդ առաջի», թ. 387ա, ՍՅ N°271, ճաշոց (1316 թ.). «Ի մեծի աւուր Տեառնընդառաջին՝ Երանելոյն Բարսեղի Եպիսկոպոսի Կեսարացու Տեառն», թ. 477ա, ՍՅ N°71, Ճառընտիր (1321 թ.). «Կանոնն Տեառնընդառաջին», թ. 34ա, ՄՄ N°1576, Շարակնոց (1328 թ.). «Պատճառ Տն. ընդ առաջին» թ. 89, ՍՅ N°372, Տօնապատճառ (1347 թ.).

«Տօն Բառասմօրեայ գալստեանն Քրիստոսի ի տանարն» — Այս անվանն⁶⁹ արդեն անդրադարձանք մեր ակնարկում: Ամենայն հավանա-

«Տեառնընդառաջին. Ի Փետրուարի ամսոյ որ ար ժԴ., քառասներորդ Տեառն մերոյ», թ. 101բ, ՄՅ N°373, Տօնապատճառ (1348 թ.). «Քարոզ Տեառնընդառաջի, Խ. օրեայ գալստեան», թ. 30բ, ՄՅ N°231, Գանձգիրք (1394—1415 թթ.). «Յաղագս Տեառնընդառաջին», թ. 06ա, ՄՄ N°735, Ժողովածոյ (ԺԴ. դար). Պատճառ Տեառնընդառաջին», թ. 271ա, ՄՄ N°1244, Ժողովածոյ (ԺԴ. դար). «Կանովն Տեառնընդառաջին Աւրհնութիւն», թ. 62, ՄՅ N°2479, Շարական (1437 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջին առաւօտու», թ. 125ա, ՄՄ N°425, Գանձարան, (1466 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջի», թ. 46, ՄՄ N°474, Գանձարան (1474 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջին», թ. 40, ՄՅ N°3758, Տաղարան (1486 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջին առաւօտուն», թ. 97աբ, ՄՄ N°428, Գանձարան, (1489 թ.). «Ժորհուրդ Տեառնընդառաջին ի փետրուար ժԴ.», թ. 183ա, ՄՄ N°1137, Ժողովածոյ (1490 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջի Երեկոյին», թ. 28բ, ՄՄ N°430, Գանձարան (ԺԵ. դար). «Գանձ Տեառնընդառաջին», թ. 202բ, ՄՄ N°1040, Մաշտոց (ԺԵ. դար). «Գանձ Տեառնընդառաջին», թ. 152բ, ՄՅ N°3653, Գանձգիրք (1532 թ.). «Գանձ Տեառնընդառաջին Երեկոյին աստ», թ. 56ա, ՄՅ N°2197, Գանձգիրք (1548). «Այլ Գանձ Տեառնընդառաջի առաւօտուն», թ. 62ա, ՄՅ N°2197, Գանձգիրք (1548). «Գանձ Տեառնընդառաջին Ճրագալուցին», թ. 17, ՄՅ N°3312, Գանձարան (1581 թ.). «Կանովն Տեառնընդառաջին Յի Քի քառասնարեայ ի տանարն», թ. 80, ՄՅ N°2359, Շարական (1592 թ.). «Կանովն Տեառնընդառաջին Աւրհնութիւն», թ. 62, ՄՅ N°2357, Շարական (ԺԷ. դար). «Իսկ Գալստեանն Աստուածորդոյն քառասնօրեայ ի տանարն Սողոմոնի, որ ի Տեառնընդառաջն», թ. 63, ՄՅ N°2491, Տօնացոյց (1677 թ.):

⁶⁹ «Տեառն Եփրեմի հորին Ասորւոյ ի գալուստն Տեառն ի տանարն», թ. 160բ, ՄՄ N°1525 Ճառընտիր, (1201 թ.). «Կանովն Գալստեան ՏՃ ի տանարն», էջ 46բ, ՄՅ N°503, Շարական (1297 թ.). «Յաղագս Խ. արեայ գալստեանն», թ. 18ա, ՄՄ N°522, Տօնապատճառ, (1297 թ.). «Տաղ Գալստեան Տեառն Խ. արեայ ի տանարն», թ. 551ա, ՄՅ N°373, Ճառոց (1299 թ.). «Երկրորդ կիրակի զկնի Բառասմարեայ գալստեանն», թ. 220բ, ՄՄ N°936, Ճառոց (1344 թ.). «Յաղագս Տեառնընդառաջին Բառասմարեայ գալստեանն Քրիստոսի», թ. 156, ՄՅ N°120, Տօնապատճառ (ԺԴ. դար). «Փետրուար ժԴ. Գալուստն Տեառն Քառասմարեայ ի Տանարն Տեառն», թ. 53բ, ՄՅ N°1255, Ճառոց (1341 թ.). «Յաղագս Քառասնօրեայ Գալստեան Տեառն ի Տանարն», թ. 162բ, ՄՅ N°145, Տօնապատճառ (1358 թ.). «Փետրուար ժԴ.: Տան է Քառասմարեայ ի Գալստեանն ՏՃ մերոյ Յի Քի ի Տանարն», թ. 62ա, ՄՅ N°122, Ճառոց (1367—1369 թթ.). «Փետրուարի ժԴ. Գալստեան Տեառն ի տանարն Քառասմարեայ ի, Ժողովին ի Սուրբ մատրեան քաղաքին Եւ այս կանոն կատարի», թ. 75բ, ՄՅ N°1998, Ճառոց (1374 թ.). «Իսկ Փետրուար ժԴ. Տան է Քառասմարեայ Գալստեանն ՏՃ մերոյ Յի Քի ի Տանարն», թ. 62ա, ՄՅ N°12, Ճառոց (1377 թ.). «Քարոզ Տեառնընդառաջի, Խ. օրեայ գալստեան», թ. 30բ, ՄՅ N°231, Գանձգիրք (1394—1415 թթ.). Երանելոյն Եփրեմի հորին Ասորւոյ ի ասացեալ ի գալուստ Տեառն Բառասմարեայ ի տանարն», թ. 205ա, ՄՄ N°524, Ճառընտիր (1401 թ.). «Երանելոյն Եփրեմի հորին Ասորւոյ ասացեալ ի Գալուստն Քրիստոսի Բառասմարեայ ի տանարի լրնծայումն», թ. 31բ, ՄՄ N°1521, Ճառընտիր (1406 թ.). «Մեծի աւուր գալստեան Տեառն ի տանարն Բառասմարեայ», թ. 185բ, ՄՅ N°1, Ճառընտիր (1419 թ.). «Տաղ Քառասմարեայ Գալստեանն», թ. 112, ՄՅ N°3758, Տաղարան (1486 թ.). «Քառասնօրեայ Գալստեան Քի ի տանարին», թ. 16ա, ՄՅ N°2121, Ճառոց (ԺԷ. դար). «Գալստեան Աճ Որոյն Խ. օրեայ ի տանարն», թ. 25, ՄՅ N°3487, Տօնացոյց (ԺԷ. դար). «Իսկ գալստեան Աստուածորդոյն Բառասմարեայ ի տանարն», թ. 144, ՄՅ N°2459, Տօնացոյց (1666 թ.). «Ի փետրուարի ժԴ. Տան է Քառասմարեայ Գալստեանն Տեառն մերոյ ի տանարն», թ. 57ա, ՄՅ N°5, Ճառոց (1670 թ.). «Իսկ Գալստեանն Աստուածորդոյն Բառասնօրեայ ի տանարն Սողոմոնի, որ ի Տեառնընդառաջն», թ. 63, ՄՅ N°2491, Տօնացոյց (1677 թ.). «Գովեստ ներբողական յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ վասն գալստեան Տեառն Քառասնօրեայ ի տանարն», թ. 534ա, ՄՅ N°6, Յայսմաւուրք (1703 թ.):

կանություն՝ այն «Քառասնորդ Ծննդեան»-ի համալրված ձևն է: Մուտք գործելով Հայ Եկեղեցու տոնական տարվա մեջ՝ այն պահպանում է իր գոյության իրավունքը, մինչև որ եկեղեցական տոնացույցի վերջին խմբագրության հեղինակ Սիմեոն Ա. Երեւանցի հայրապետը (1763–1780) այն վավերացնում է՝ իբրեւ Տյառնընդառաջի պաշտոնական եւ տնօրինական անուն:

«Ընծայումն ի տաճարն» — Տոնի անվան այս տարբերակը թեւեւ հազվագյուտ է, բայց եւ առկա է հայ աստվածաբանական պատմության մեջ: Այն լատիներեն «Praesentatio Domini» անվան ուղղակի թարգմանությունն է: Մատենագրական վավերագրերի քննությունը հիմք չի տալիս պնդելու, թե այն՝ որպէս առանձին միավոր, ունեցել է իր ուրույն տեղը Հայ Եկեղեցու ծիսական համակարգում⁷⁰:

Քննության ընթացքում պարզ է դառնում նաեւ, որ ուշ միջնադարում զանազան՝ անձնական եւ անանձնական պատճառներով Տյառնընդառաջ տոնի մեկից ավելի անունները հայ հեղինակներն օգտագործել են առանց որեւէ վերապահության՝ թե՛ առանձին, թե՛ մեկը մյուսի փոխարեն եւ թե՛ միասին: Այս երեւույթը կարող էր պայմանավորված լինել միայն մեկ հանգամանքով⁷¹. լայն հանրությունը այս տոնը հայտնի էր իր բազմանվանությամբ (օրինակ՝ Աստվածահայտնություն=Ծնունդ, Այլակերպություն/Պայծառակերպություն= Վարդավառ), հետեւաբար տոնի անվան բազմակի գործածությունները՝ «Յաղագս Տեառնընդառաջին քառասնարեայ գալստեանն Քրիստոսի», «Քարող Տեառնընդառաջի, և օրեայ գալստեանն» եւ կամ «Կանոփն Տեառնընդառաջին, Յի Քի քառասնարեայ ի տաճարն», ունենին ոչ թե բացատրական, այլ ավելի շուտ հավելման ու համալրման նպատակ: Հայոց տոնացույցի զարգացման

⁷⁰ Տե՛ս «Ընծայումն ի տաճարն», թ. 29ա, ՍՅ N°3433, Շարական (1658 թ.): Առկա է նաեւ մեկ այլ՝ առավել վաղ շրջանի արձանագրություն, որը մեզ հասել է ՄՄ N°1007 տոնապատճառի Առաքյալ գրչի հիշատակարանի շնորհիվ. «....գԾնունդ Փրկչին մերոյ] եւ զընծայումն քառասնարեայ] ի տաճարին....» (ԺԲ. դար), (Ա. ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ Ե.-ԺԲ. դդ., Երեւան 1988, էջ 311): Բացի դրանից՝ Մուղնու հայտնի Ավետարանի (ՄՄ N°7736, ԺԱ. դար) Տյառնընդառաջի մանրանկարում (թ. 13ա) թեւեւ դժվարությամբ, բայց վերականգնվում է «ընծայումն ի տաճար» գրությունը (Վ. NERSESSIAN, Treasures from the Ark 1700 Years of Armenian Christian Art, Los Angeles, 2001, էջ 161): «Քի ընծայումն ի տաճարն» (թ. 3բ) վերնագրով է մեզ ներկայանում նաեւ Իգնատիոս Հոռոմոսցու գրչին պատկանող Ավետարանի մանրանկարը (Նոր Զուղա N°36, 1236 թ.) (Վ. ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, Գրիչ եւ մանրանկարիչ Իգնատիոս Հոռոմոսցի, ԲԵՀ, 1 (1982), էջ 129):

⁷¹ Ի տարբերություն ներկայիս, երբ տոնի պաշտոնական անունը գրեթե անձանոթ է պարզ հավատացյալին:

մեջ կարելոր ներդրում ունեցած մեծանուն հայրերը թեև ակնհայտորեն նախընտրել են «Տեառնընդառաջ» անունը, բայց եւայնպէս այն մեզ համար անհասկանալի պատճառներով չի դարձել տոնի տերունական անունը՝ փոխարենը զբաղեցնելով իր արժեքավոր ու մնայուն տեղը հայ հավատացյալի սրտում:

РЕЗЮМЕ

Следуя по стопам Иерусалима, Армянская Церковь первой приняла новообразованный праздник Сретения. Первоначально известное как «Сороковой день от Епифании», это торжество позже, вероятно Исихием Иерусалимским, было переименовано в «Сретение». Это новшество было встречено блестящей армянской адаптацией «Տեառնընդառաջ». Тем не менее, церковные деятели, очевидно не были в достаточной степени удовлетворены или же в силу насущной необходимости были вынуждены предложить новое, не имеющее аналогов, название праздника, в виде «Пришествие сорокадневного Христа во храм». Наиболее убедительным объяснением такого рода действий могла быть неминуемая угроза со стороны несториан, активно действовавших на юге Армении, которые яростно отвергали божественную природу Иисуса.

В тоже время, исчерпывающие библиографические исследования средневековых литургических, эортологических и гомилетических рукописей с особой ориетацией на основополагающие труды священных отцов, таких как католикосы Саак, Комитас, Иоанн Одзунский, Степанос Сюникский и другие, специализирующихся на Литургии, церковном календаре и Синаксариях, предоставляют достаточные доказательства, для того чтобы предположить, что их преимущественным выбором было имя «Տեառնընդառաջ», а не «Пришествие сорокадневного Христа во храм», которое по стечению обстоятельств позднее стало официальным названием праздника в армянском церковном календаре..

SUMMARY

Following the footsteps of Jerusalem, the Armenian Church was first to accept the newly founded feast of Presentation of Jesus in the Temple. Initially known as

“Fortieth day of Epiphany”, this solemnity later on was renamed as “Hypapante” probably by Hesychius of Jerusalem. This novelty was accorded with a brilliant Armenian “Տեառնընդասաջ” adaptation. Nevertheless, Church fathers apparently were not satisfied or yet were forced to propose a new one-of-a-kind name for the feast, in the form of “The coming of forty-days old Christ to the Temple”. The most plausible explanation for this course of action was the imminent threat by Nestorians, well active in the south of Armenia, who would vehemently reject the divine nature of Jesus.

On the other hand, extensive bibliographic research of medieval liturgical, heortological and homiletical manuscripts with particular emphasis given to the fundamental writings of fathers specialized in Liturgy, ecclesiastical Calendar and Synaxarium such as Catholicoi Sahak, Komitas, John of Odzun, Stepanos of Syunik and others provide sufficient evidence to suggest that their choice par excellence was indeed the name “Տեառնընդասաջ” and not “The coming of forty-days old Christ to the Temple”, which somehow managed to become the official name of the feast in the Armenian ecclesiastical Calendar.

